

Spis treści

Słowo wstępne ♦ 15

Rozdział I. Wprowadzenie ♦ 21

Podstawowe kwestie ♦ 21

Pomiędzy historią myśli a filozofią prawa ♦ 21 | Alternatywne narracje ♦ 24 | Wspólne odczytanie ♦ 26 | Poza ideologiczne podziały ♦ 28 | Ku nowym podstawom ♦ 29

Znaczenie badań ♦ 35

Rola krytyki ♦ 35 | Przemyśleć jeszcze raz ♦ 42 | Potrzebny inny rodzaj myślenia ♦ 44 | Zmiana jest możliwa ♦ 48

Cele badawcze, kontekst, kierunek i podejście ♦ 50

Cele – problemy badawcze ♦ 50 | Kontekst badawczy ♦ 51 | Kierunek badawczy ♦ 54 | Podejście badawcze – metodologia ♦ 57 | Struktura pracy ♦ 59

Rozdział II. Erich Fromm – od krytyki do propozycji zmian ♦ 65

Wstęp ♦ 65

Duch optymizmu i znikomość jednostki ♦ 65 | Złudzenie wolności – i co dalej? ♦ 67

Rozwój człowieka ♦ 70

Pozytywne przemiany ♦ 70 | Pęknięcie – protestantyzm i kapitalizm ♦ 71 | Człowiek trybem w maszynie ekonomicznej ♦ 72 | Podporządkowanie ♦ 73 | Człowiek ucieka od samego siebie – ucieka od wolności ♦ 75 | Prawo i państwo poza kontrolą społeczną ♦ 78 | Brak odpowiedzialności i upadek demokratycznej polityki ♦ 79 | Bezsilność historyczna i egzystencjalna ♦ 80

Konieczność wolności ♦ 83

Rozwój wolności ♦ 83 | Dwuznaczność wolności – dwie możliwe drogi ♦ 84 | Wolność i poszanowanie różnicy oraz równości ♦ 86

Ku miłości, solidarności i współpracy • 88

Człowiek – integralna część ludzkości • 88 | Miłość – poza dualizm • 90 | Kochać siebie oraz innych i działać • 92 | Troska, odpowiedzialność, szacunek, poznanie • 93 | Solidarność • 96 | Obiektywne wartości – obiektywna etyka • 99 | Obiektywnie zasadny nie znaczy absolutny • 101 | Możliwe jest poznanie obiektywne – przeciw relatywizmowi • 103

Natura ludzka • 105

Opisać naturę ludzką • 105 | Trudno mówić o naturze ludzkiej • 107 | Poza dualizm kultura–natura • 109 | Natura ludzka i potrzeby • 111 | Poza dualizm natura–rozum • 114 | Poza dualizm jednostka–wspólnota/ społeczeństwo/państwo • 116 | Kontekst społeczny i warunki • 117

Demokracja – jakie państwo i prawo? • 120

Źle dzieje się z demokracją • 120 | Fałszywe i prawdziwe potrzeby • 123 | Uchronić demokrację i nasze prawa • 125 | Poza dualizm prywatne–publiczne • 126 | Krytyka wspólnoty? • 127 | Rozum i jego rola • 129 | Twórczość i aktywność • 130 | Miłość • 131 | Demokrację można uratować • 133 | Demokracja zatriumfuje – partycypacja, wiara i warunki • 134

Socjaldemokracja • 137

Poza kapitalizm i komunizm • 137 | Gdy nie dostrzega się złożoności rzeczywistości – przypadek marksizmu • 140 | Planowanie i indywidualna nieskrępowana aktywność – ujęcie pozytywne • 143 | Jaki model zarządzania i jaka forma państwa? • 145 | Uzupełnienie • 147

Krytyczne podsumowanie • 150

Kondycja człowieka • 150 | Winny protestantyzm? • 153 | Powiązanie, rola człowieka i użycie • 155 | Uciekamy od wolności? • 156 | Dlaczego wolność? – jest prawdą o człowieku • 161 | Człowiek dąży do prawdy i sprawiedliwości • 163 | Od racjonalizacji do zmian • 165 | Jak mówić o potrzebach? • 168 | Fromm i dogmatyzm? • 171 | Czy na pewno socjalizm? • 175

Rozdział III. Isaiah Berlin – od zagrożeń do nowej wizji • 177

Wstęp • 177

W imię wolności – zaślepienie dobrych ludzi • 177 | Istotne problemy • 180

Prawda, rozum i pragnienie uwolnienia się • 182

Racjonalność ponad wszystko • 182 | Prawda jest oczywista • 185 | Przeciw przymusowi • 186

Przebudowanie naszego rozumienia świata – romantyzm • 188

Wielkie przemiany • 188 | Trzy punkty zwrotne • 190 | Romantyzm – istotny dla wizji państwa i prawa • 192 | Nowa wizja człowieka, polityki, państwa i prawa • 195 | Romantyzm i wypaczenia • 198

Romantyzm, nacjonalizm i egzystencjalizm • 199

Romantyzm – nadzieje i zagrożenia • 199 | Od pochwały różnorodności kultur do nacjonalizmu • 201 | Nacjonalizm i patologia • 203 | Od nacjonalizmu do faszyzmu i komunizmu • 204 | Poza odpowiedzialność – w imię bezpieczeństwa • 206 | Od romantyzmu do egzystencjalizmu • 208 | Egzystencjalizm, wolność i odpowiedzialność • 209

Od zanegowania prawdy do jej poszukiwania • 211

Prawda, uniwersalne wartości i wiedza • 211 | Rewizja romantyzmu • 213 | Przeciw obiektywnym i ponadczasowym odpowiedziom oraz prawdom • 214 | Przeciw relatywizmowi • 216 | Wspólne wartości • 218 | Granica między subiektywizmem a obiektywizmem wartości • 220 | Możemy odkrywać prawdę o rzeczywistości • 221 | Uchwycenie zależności • 222 | Przeciw racjonalności, która odczłowiecza – różnorodne cele • 224 | Odkrywać prawdę o człowieku – przeciw dogmatom • 225 | Niezbędne jest poszukiwanie prawdy – droga poszukiwania • 227 | Odmienne wartości, różnorodność i jedność – przeciw jednolitości • 228

Znaczenie wolności, odpowiedzialności i solidarności • 229

Wolność – pragnienie wolności i ucieczka od niej • 229 | Wolność realna i podstawowa • 231 | Wolność polityczna: negatywna i pozytywna • 233 | Wolność – twór historyczny? • 237 | Przeciw determinizmowi • 239 | Determinizm i odpowiedzialność • 241 | Człowiek nie jest tworzywem – wspólne wartości • 242 | Prawda o człowieku – jego natura i podstawowe potrzeby • 244 | Od uznania do solidarności • 247 | Wspólne wartości • 250 | Wolność i inne wartości • 253 | Wolność jest ograniczona • 255 | Od wolności do solidarności • 256

Polityka oparta na poszanowaniu godności • 257

Despotyzm jednej wizji • 257 | Przeciw abstrakcjom – ku doświadczeniu • 259 | Na czym oprzeć się w polityce? • 261 | Wolność i różnorodność • 263 | Pluralizm, tolerancja i jej granice • 265 | Tolerancja – *quasi*-uniwersalnym prawem człowieka • 267 | Wolność, rozum,

odpowiedzialność i wiedza ♦ 268 | Czy odpowiedzialność jest złudzeniem? ♦ 271 | Przeciw negowaniu odpowiedzialności, przeciw dychotomii fakty–wartości ♦ 273 | Przeciw dychotomii jednostka–wspólnota ♦ 275 | Dychotomie mają pewną wartość ♦ 276 | Poza dychotomię lewica–prawica ♦ 277 | Jaka polityka? – liberalna demokracja ♦ 281 | Najważniejsze jest poszanowanie godności ♦ 285
Nowa wizja państwa i prawa ♦ 287

Prawda i doskonałe społeczeństwo ♦ 287 | Różne typy doskonałości a powszechne prawo ♦ 288 | Prawa człowieka oparte na doświadczeniu ♦ 291 | Czy prawa człowieka można ująć (naukowo)? ♦ 292 | Uniwersalne podstawy jako założenie ♦ 293 | Uniwersalne standardy oparte na doświadczeniu ♦ 295 | Państwo i prawo gotowe na zmiany ♦ 297

Krytyczne podsumowanie ♦ 303

Od oświecenia do zanegowania jego twierdzeń ♦ 303 | Trzy nieudane próby ♦ 305 | Czy kategorie są temu winne? ♦ 307 | To nie prawda jest winna ♦ 310 | Rola idei ♦ 311 | Użycie idei ♦ 314 | Różnorodność wartości ♦ 315 | Prawo – utrzymywać chwiejną równowagę ♦ 317 | Od ograniczania wolności do oscylowania między wartościami ♦ 319 | Konieczność, wolność i oscylowanie ♦ 321 | Obrona racjonalności ♦ 323 | Państwo i prawo – ku pełniejszej ochronie godności ludzkiej ♦ 327

Rozdział IV. Fromm i Berlin – ku nowym filozoficznym podstawom państwa i prawa ♦ 331

Wstęp ♦ 331

Podważenie istniejących praw ♦ 331 | Nieprzewidywalność i dalsze kroki ♦ 333

Zagrożenia ♦ 336

Kolejne podporządkowania ♦ 336 | Uwikłani w abstrakcje ♦ 340 | Nacjonalizm jako zagrożenie ♦ 344 | Poza abstrakcje – wieloaspektowość życia ♦ 350

Złożoność rzeczy, pluralizm i jego granice ♦ 354

O konflikcie, wielości wartości i różnorodności ♦ 354 | Rozbieżne wartości ♦ 356 | Łączyć rozliczne dane – wgląd i intuicja ♦ 358 | Wiedza jest możliwa – poza dychotomie ♦ 360 | Pluralizm i wielość celów oraz wartości ♦ 363 | Nieprzystawalność wartości i wspólne wartości ♦ 366

Potrzeby i to, co wspólne ♦ 369

Wielość wartości – pragnienie wolności ♦ 369 | Ku uwolnieniu – samodzielnie myśleć, czuć i działać ♦ 371 | Niezbędne są warunki i umiejętności ♦ 373 | Wolność, odpowiedzialność i potrzeba jedności ♦ 375 | Solidarność i poszanowanie godności ♦ 378 | Konieczność miłości i poczucie odpowiedzialności ♦ 381 | Od racjonalizacji do rozumu i jedności ♦ 383

Ku nowej wizji państwa i prawa ♦ 386

Państwo i prawo według Fromma ♦ 386 | Państwo i prawo – kolejny krok Berlina ♦ 397

Jaka polityka? ♦ 408

Trudne uczenie się wolności i poszukiwanie prawdy ♦ 408 | Idee, paradygmaty i ich użycie ♦ 409 | Podporządkowanie i nieposłuszeństwo ♦ 414 | Demokratyczna polityka ♦ 415 | Rola warunków – państwo opiekuńcze ♦ 417 | Równość jest ważna ♦ 419 | Poza komunizm i kapitalizm ♦ 421

Od filozofii do nowej wizji prawa ♦ 423

Filozofia i wolność ♦ 423 | Dodatkowy głos – Sartre i Popper ♦ 426 | Pesymizm i optymizm ♦ 431

Zakończenie ♦ 437

Kryzys dziś ♦ 437

Dziś te same problemy ♦ 437 | Fromm i Berlin są pomocni ♦ 440

Znaczenie myśli Fromma i Berlina ♦ 443

Fromm o potrzebie zmiany ♦ 443 | Fromm i Berlin doceniają przemiany ♦ 446 | To, co wspólne – poza uniwersalizm ♦ 448 | Ostrożnie z generalizacjami ♦ 451 | Ująć złożoność rzeczy – wspólna jakość (dopowiedzenie) ♦ 453 | Natura człowieka ♦ 456

Dla solidarności i poszanowania godności ♦ 459

Wolność i filozofia ♦ 459 | Idee i ich użycie ♦ 463 | Ku prawu dostosowującemu się do okoliczności ♦ 466 | Jakie prawo? Jak bronić praw człowieka? ♦ 471 | To my decydujemy ♦ 478

Bibliografia ♦ 483

Indeks osób ♦ 501